

Ενότητα 1η
(318e - 320c)

Μπορεί η αρετή να γίνει αντικείμενο διδασκαλίας;

Προτεινόμενοι στόχοι

- Να κατανοήσουν οι μαθητές τον πρακτικό σκοπό της διδασκαλίας των σοφιστών, όπως παρουσιάζεται από τον Πρωταγόρα.
- Να κατανοήσουν και να κρίνουν τις αντιρρήσεις του Σωκράτη για το διδακτόν της αρετής.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις ανοικτού τύπου
(ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Να επισημάνετε τους θεματικούς άξονες της ενότητας.
2. α) Ποιο είναι το αντικείμενο της διδασκαλίας του Πρωταγόρα, όπως το ορίζει ο ίδιος;
β) Γιατί τονίζει ότι στόχος του εκπαιδευτικού του προγράμματος είναι να γίνει ο μαθητής του ικανός «να πράξει και να μιλήσει» (*πράττειν καὶ λέγειν*) για πολιτικά θέματα; Στην απάντησή σας, αξιοποιώντας τις γνώσεις που έχετε για την αρχαία κοινωνία και ειδικά για τη δημοκρατική Αθήνα, να αναφερθείτε στη σημασία που είχε ο συνδυασμός λόγων και έργων στην πολιτική ζωή¹.
3. Ο Σωκράτης την «εμβουλία για τα ζητήματα του οίκου και τα θέματα της πόλης» (*εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως*), που επαγγέλλεται ως στόχο της διδασκαλίας του ο Πρωταγόρας, την εξηγεί ως «πολιτική τέχνη», δηλαδή τέχνη με την οποία «κάνει τους άγαθούς πολίτες» (*ποιεῖν τοὺς ἄνδρας ἀγαθοὺς πολίτας*). Ο Πρωταγόρας δέχεται ανεπιφύλακτα ότι αυτό ακριβώς διδάσκει. Να εξηγήσετε τη

¹ Ο Πρωταγόρας ανταποκρίνεται στο πάγιο αίτημα της δημοκρατικής κοινωνίας και η απάντηση θα στηριχτεί κυρίως στον τρόπο λειτουργίας της αθηναϊκής δημοκρατίας. Για τη φιλοσοφική ερμηνεία των απόψεων με τις οποίες ο Πρωταγόρας θεμελιώνει θεωρητικά τη δημοκρατία, βλ. Ι. Πανέρης, σ. 476, Κ. Popper, τ. Ι, σ. 304 και Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 8.

σύνδεση αυτή πολιτικής και αρετής με αναφορά στις πολιτικές αντιλήψεις και γενικά την πολιτική ζωή της αρχαίας Ελλάδας (ειδικά της Αθήνας)².

4. Να επισημάνετε στο κείμενο και να αναλύσετε τα στοιχεία που αποδεικνύουν τη μεγάλη σημασία που είχε για τον πολίτη της αθηναϊκής δημοκρατίας η απόκτηση παιδείας.
5. *Εγώ λοιπόν θεωρώ, όπως και οι άλλοι Έλληνες, ότι οι Αθηναίοι είναι σοφοί:* Νομίζετε ότι ο Σωκράτης μιλάει ειρωνικά; Να λάβετε υπόψη σας όσα αναφέρει στην *Απολογία* του (κεφ. 6 - 8) για την εξέταση που έκανε στους Αθηναίους και να συσχετίσετε τις απόψεις αυτές με τη γνώμη του Πλάτωνα για την εκκλησία του δήμου (*Πολιτεία* 492 b-c)³.
6. Ποια επιχειρήματα χρησιμοποιεί ο Σωκράτης για το *μη διδακτόν* της αρετής, από πού τα αντλεί και πόσο ισχυρά είναι⁴;

² Για τους αρχαίους Έλληνες ο άνθρωπος ήταν πρώτα πρώτα *πολιτικόν ὄν* και η ύπαρξή του ήταν αδιανόητη έξω από την πόλη στην οποία ήταν ενταγμένος. Σωκράτης και Πρωταγόρας συμφωνούν ότι άξονας της αγωγής των νέων είναι η αρετή, αν και δεν την εννοούν με τον ίδιο τρόπο. Ο Πρωταγόρας δίνει έμφαση στην κοινωνική λειτουργία και χρησιμότητα της αρετής (δεν ενδιαφέρεται για λεπτομερέστερες θεωρητικές αναλύσεις). Βλ. Κ. Μπαλάσκας (1), σσ. 3-6. Φαίνεται ότι ο Πρωταγόρας δέχεται (και ο Σωκράτης έμμεσα) ότι ο αγαθός άνδρας είναι αυτονόητα αγαθός πολίτης (γ' αυτό και το μάθημα που διδάσκει είναι *εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως*).

³ Ο Σωκράτης εκφράζει εδώ μία αντίληψη κοινή στους αρχαίους συγγραφείς. Πρβλ. το λόγο του Ιππία στον *Πρωταγόρα* (337 d), την αναφορά του Ηροδότου (I, 60) και του Θουκυδίδη (II, 41). Ίσως όμως στη διατύπωση του Σωκράτη να υπάρχει κάποια δόση ειρωνείας, δεδομένου ότι αφενός είναι ο ίδιος Αθηναίος, αφετέρου είναι γνωστές οι απόψεις του για τους συμπατριώτες του. Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 5, 6 και 7.

⁴ Χρησιμοποιεί δύο επιχειρήματα: ♦ α) Οι Αθηναίοι, άνθρωποι σοφοί, όταν πρόκειται να συζητήσουν για θέματα που εξαρτώνται από την τεχνολογία, συμβουλευόνται τους ειδικούς. Όταν πρόκειται να συζητήσουν για τη διοίκηση της πόλης, τότε μπορεί να μιλήσει ο καθένας, χωρίς να έχει μάθει την «τέχνη» αυτή από κανέναν. Άρα: Οι Αθηναίοι πιστεύουν ότι η «τέχνη» αυτή δεν διδάσκεται. ♦ β) Οι πιο σοφοί και οι άριστοι των συμπολιτών μας που έχουν αυτή την αρετή δεν είναι σε θέση να τη μεταδώσουν σε άλλους, παράδειγμα ο Περικλής με τους γιους του είτε με τον ανιψιό του Κλεινία και άμπολλοι άλλοι αγαθοί, που δεν βελτίωσαν ποτέ κανέναν (*οὐδένα πώποτε βελτίω ἐποίησαν*). Άρα: η αρετή δεν διδάσκεται. ♦ Στο δεύτερο επιχείρημα μεταπηδά από το χώρο της πολιτικής σ' αυτόν της ηθικής. ♦ Τα επιχειρήματα προέρχονται από την πολιτική πρακτική και την καθημερινή ζωή. Το δεύτερο ειδικά οδηγεί σε αμφισβητούμενο συμπέρασμα, αφού θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς ότι η κατοχή της αρετής είναι κάτι διαφορετικό από τη μετάδοσή της κτλ. Το πρώτο χρειάζεται να αναλυθεί περισσότερο για να φανούν οι αδυναμίες του, π.χ. το γεγονός ότι ο αθηναϊκός λαός είναι σοφός, συνεπάγεται ότι η γνώμη του γίνεται δεκτή ως αληθινή, πράγμα που ο Σωκράτης δεν διατυπώνει, αλλά εξυπακούεται. Αυτό όμως μπορεί να ελεγχθεί ως προς την εγκυρότητά του. Η επιχειρηματολογία του ανήκει στην κατηγορία που ο Αριστοτέλης ονομάζει «*ἐξ εἰκότων*», δηλαδή πιθανολογική. Βλ. αναλυτικά, Κ. Ν. Πετρόπουλος, σσ. 332-333, Σ. Γκίνας σσ. 48-60, Κ. Ν. Γραικός, σ. 116. Ο Α. Ε. Taylor (σ. 287) επισημαίνει ότι ο Σωκράτης δε θα δεσμευτεί με κάποια από τις απόψεις που εκθέτει, για τις οποίες απλώς υποστηρίζει ότι δεν μπορούν να αγνοηθούν.

7. Ποιες αρχές της δημοκρατικής λειτουργίας της αθηναϊκής πολιτείας επιβεβαιώνονται από το κείμενο⁵; Να τις εντοπίσετε και να τις εξηγήσετε με συντομία.
8. Ο Σωκράτης για να αποδείξει ότι η πολιτική τέχνη δεν διδάσκεται φέρνει ως παράδειγμα τους γιους του Περικλή και τον Κλεινία, ανιψιό του μεγάλου πολιτικού και αδελφό του Αλκιβιάδη. Αποδεικνύεται με το παράδειγμα η θέση του Σωκράτη⁶;
9. Ο Πρωταγόρας είχε ορίσει τη διδασκαλία του ως *εὐβουλίαν*, συμφώνησε όμως με το Σωκράτη ότι εννοεί την «πολιτική τέχνη». Ο Σωκράτης πάλι στο λόγο του φαίνεται να υπονοεί την «πολιτική αρετή» αλλά αναφέρεται στην «αρετή» γενικά.
 - α) Αφού διαβάσετε την εισαγωγή στο διάλογο (σσ. 53, 55-56), να εξηγήσετε τι νομίζετε ότι θέλει να επιτύχει με τον τρόπο αυτό ο Σωκράτης.
 - β) Τι μπορούμε να συμπεράνουμε για τις αντιλήψεις του Σωκράτη περί *ἀρετῆς*⁷;
 - γ) Ποια σχέση φαίνεται να έχει η έννοια *ἀρετή* στο κείμενο με τους όρους *εὐβουλία*, *πολιτική τέχνη*, *πολιτική ἀρετή*⁸;
10. Ο Σωκράτης καταλήγει γενικεύοντας ότι η αρετή δεν είναι διδακτή. Ποια εντύπωση μας δημιουργεί με τη γενίκευση αυτή και πού νομίζετε ότι αποβλέπει⁹;

⁵ Πρβλ. Θουκ. *Ἐπιτάφιος*, II, 40, 2: *Ἔνι τε ... γνῶναι ... ἦτοι κρίνομέν γε ἢ ἐνθυμούμεθα...*

⁶ Δεν αποδεικνύεται η θέση αυτή από ένα ή δύο παραδείγματα. Στην περίπτωση των γιων του Περικλή, και αν δεν λάβουμε υπόψη μας τη, γνωστή, διανοητική τους κατάσταση, το συμπέρασμα που εξάγεται είναι ότι η προσωπική κατάκτηση της αρετής δεν συμπέταται υποχρεωτικά με την ικανότητα να τη διδάξει κανείς ή ότι οι μεγάλοι πολιτικοί (ως γονεῖς) δεν είναι καλοί δάσκαλοι της αρετής κτλ. Στο παράδειγμα του Κλεινία ο Σωκράτης έχει μετατοπιστεί από την πολιτική τέχνη στην ηθική, αφού δεν αναφέρεται στη διδασκαλία της πολιτικής τέχνης αλλά στη διάπλαση του χαρακτήρα του νεαρού, στην ηθική του διαπαιδαγώγηση. Επιπλέον, αν λάβουμε υπόψη μας ότι, όπως φαίνεται από τα λόγια του Σωκράτη, ο Κλεινίας ήταν ανεπίδεκτος μαθήσεως, αντιπροσωπεύει επομένως την εξαίρεση, τότε δεν μπορεί να εξαχθεί γενικό συμπέρασμα από το παράδειγμα. Βλ. Κ. Ν. Πετρόπουλος, σ. 333.

⁷ α) Στόχος του είναι να οδηγήσει τη συζήτηση εκεί που θέλει, στην έννοια της αρετής.

β) Φαίνεται ότι θεωρεί την πολιτική αρετή μέρος της έννοιας «αρετή».

⁸ γ) Ο όρος «αρετή» φαίνεται ότι είναι ταυτόσημος με τους *εὐβουλία*, *πολιτική τέχνη*, *πολιτική ἀρετή* (και στα επόμενα *ἀρετή ἀνδρός*). Χρησιμοποιούνται ως παραλλαγές του ίδιου όρου.

11. Στην *Άπολογία* του ο Σωκράτης αναφέρει: *ἐγὼ δὲ διδάσκαλος μὲν οὐδενὸς πώποτ' ἐγενόμην εἰ δέ τις μου λέγοντος καὶ τὰ ἑμαυτοῦ πράττοντος ἐπιθυμεῖ ἀκούειν ... οὐδενὶ πώποτε ἐφθόνησα ... μήτε ὑπεσχόμην μηδενὶ μηδὲν πώποτε μάθημα μήτε ἐδίδαξα* (33b). Πώς φαίνεται να εννοεί τη διδασκαλία και το δικό του ἔργο¹⁰;
12. «Ο Σωκράτης δεν ισχυρίζεται ποτέ ότι διδάσκει, αλλά ότι ελέγχει και εγείρει στη ζήτηση της αρετής». Να εξηγήσετε τη διαφορά¹¹.
13. Ο Αριστοτέλης επαινεί το Σωκράτη γιατί πρόσφερε την επαγωγική μέθοδο στη φιλοσοφική αναζήτηση. Να εντοπίσετε στο κείμενο τη μέθοδο αυτή και να καταγράψετε το συλλογισμό του Σωκράτη. (Να συμβουλευτείτε και την εισαγωγή του βιβλίου σας, σσ. 36 -37).
14. Από πού προέρχονται οι γνώσεις του Πρωταγόρα κατά το Σωκράτη; Τι συμπεραίνουμε (από τα λόγια του Σωκράτη) για την πηγή της γνώσης και, ἔμμεσα, για τη δυνατότητα και τα ὅρια της γνώσης¹²;
15. Για ποιες μεθόδους διδασκαλίας των σοφιστῶν γίνεται λόγος στο κείμενο;
16. Ποια θέση είχε ο μύθος στη διδασκαλία των σοφιστῶν¹³;
17. Η χρήση του μύθου για διδακτικούς σκοπούς δεν είναι επινόηση των σοφιστῶν, υπάρχει ἤδη στον Όμηρο (*Ιλιάδα* I 529 - 600, Μελέαγρος και Ω 602 - 617, Νιόβη) κ.α¹⁴. Να διαβάσετε κάποιον από τους μύθους αυτούς και να επισημάνετε κοινά στοιχεία και διαφορές με το μύθο στη διδασκαλία των σοφιστῶν.

⁹ Μας δημιουργεί την εντύπωση ότι δεν πιστεύει στο *διδακτόν* της αρετής. Δεν πιστεύει ότι μπορεί να μεταδοθεί ως έτοιμη γνώση, αλλά παράλληλα προκαλεί με την αμφιβολία του τον Πρωταγόρα, για να τον αναγκάσει να αποδείξει το αντίθετο.

¹⁰ Ο Σωκράτης τονίζει ότι δάσκαλος δεν έγινε ποτέ σε κανένα, με την έννοια ότι δεν πρόσφερε έτοιμες γνώσεις. Βλ. και την επόμενη ερώτηση.

¹¹ Η άποψη ανήκει στον Κ. Μ. Μιχαηλίδη, βλ. *Πλάτωνος Πρωταγόρας*, σχολικό βιβλίο Κύπρου, σ. 108.

¹² Οι γνώσεις του Πρωταγόρα προέρχονται από την εμπειρία, την παιδεία και την προσωπική αναζήτηση. Αυτές είναι οι πηγές της γνώσης. Η τελευταία, η προσωπική συμβολή, προσδιορίζει και τα (υποκειμενικά) ὅρια της γνώσης, τα ὅριά της για τον καθένα.

¹³ Βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 11.

¹⁴ Βλ. Α. Στέφος (2), σ. 101.